

Dr hab. Beata Lorens, prof. UR

Instytut Historii

Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr **Oksany Shkurgan** pt. *Studia nad muzycznym dziedzictwem Ukrainy. Recepcja i adaptacja muzyki tworzonej w Rzeczypospolitej dla Kościoła rzymskokatolickiego w środowiskach unickich w XVII i XVIII wieku*, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Barbary Przybyszewskiej-Jarmińskiej, prof. IS PAN, Warszawa 2018, ss. 299.

Bardzo dziękuję Wysokiemu Prezydium Rady Naukowej Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk za powierzenie mi recenzji rozprawy doktorskiej mgr Oksany Shkurgan.

Na początku pragnę zaznaczyć, że z racji mojego wykształcenia i kompetencji naukowych w swojej recenzji koncentruję się na problematyce historycznej związanej z prezentowanym zagadnieniem. Poza moimi kompetencjami pozostają kwestie teorii muzyki.

Recenzowana rozprawa doktorska ma formę spójnego tematycznie zbioru artykułów opublikowanych w czasopiśmie naukowych i rozdziałów wydanych w książkach. Autorka przedstawiła do oceny dziewięć publikacji autorskich, z których pięć ukazało się w wiodącym piśmie muzykologicznym wydawanym w Polsce, czyli w kwartalniku „Muzyka”, w rocznikach 58, 60, 62, 63 z lat 2013–2018. Dwa teksty opublikowane zostały w zbiorze *Καλοφωνία*, wydawanym przez muzykologów Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego we Lwowie w tomach z lat 2016 i 2018, a kolejne dwa – w pracach zbiorowych poświęconych ikonografii muzycznej do 1800 roku (*Z badań nad ikonografią muzyczną do 1800. Źródła – problemy – interpretacje*, red. P. Gancarczyk, Warszawa 2012) i dziejom Zakonu Bazylińskiego w Rzeczypospolitej i jego roli kulturotwórczej (*Zakon Bazyliński na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018).

Temat pracy został poprawnie sformułowany w tytule. Dotyczy kultury muzycznej społeczności unickiej na ziemiach I Rzeczypospolitej, ograniczonej do aspektu recepcji i adaptacji muzyki tworzonej w Rzeczypospolitej dla Kościoła rzymskokatolickiego w środowiskach unickich w XVII i XVIII wieku. Uzasadnienie problemu zawartego w temacie

Autorka zawarła jasno we wstępie do dysertacji. Zaznaczyła w nim, że jej uwagę zwróciły przede wszystkim pieśni nabożne, którym poświęciła większość (7) artykułów. Temat pod względem zawartości problemowej odpowiada wymogom stawianym tematami rozpraw doktorskich. Odznacza się oryginalnością, bowiem w historiografii polskiej nie był on dotychczas przedmiotem szczegółowej analizy. Podnoszony był w ukraińskich badaniach muzykologicznych. W ostatnich latach realizowała go muzykolog z Kijowa Olga Zosim. Bazowała ona jednak na źródłach przechowywanych głównie w archiwach i bibliotekach ukraińskich oraz rosyjskich. Oksana Shkurgan postawiła sobie za cel rozszerzenie badań uwzględniające nie tylko zbiory pieśni religijnych powstałych w środowisku cerkiewnym, ale również źródła proveniencji rzymskokatolickiej, zgromadzone w placówkach archiwalnych i bibliotecznych w Polsce.

Zasadnicza część pracy poprzedzona została dość obszernym wstępem, podzielonym na trzy części. W pierwszej z nich Autorka wskazuje podjętą przez siebie problematykę i określa jej obszar geograficzny i chronologiczny. W kolejnej skupia się na określeniu uwarunkowań związanych z interesującym ją zagadnieniem oraz analizą dotychczasowego stanu badań w Polsce i na Ukrainie. Ostatnia część wstępu zawiera sformułowanie celu pracy, stosowanych metod oraz charakteryzuje źródła będące podstawą analizy.

W tym miejscu pragnę zwrócić uwagę na sformułowania wyznanie i obrządek, które Autorka stosuje we Wstępie nie zawsze poprawnie (s. 7, 21, 31). Należy pamiętać, że wobec prawosławia i katolicyzmu stosujemy termin wyznanie, natomiast pojęcie obrządek dotyczy wyznania katolickiego. W ramach wyznania katolickiego wyróżniamy obrządek rzymskokatolicki i unicki (greckokatolicki), z zaznaczeniem, że termin greckokatolicki wprowadziły władze austriackie w 1774 r. dla Kościoła unickiego w Galicji. Stosowanie go do wcześniejszego okresu wynika głównie z chęci uniknięcia powtarzania określenia unicki.

Zasadniczą część pracy stanowi 9 artykułów opublikowanych w czasopiśmie naukowych i rozdziałów wydanych w monografiach naukowych. Zostały one ułożone w porządku chronologicznym, biorąc pod uwagę datę ich opublikowania. Doktorantka zwróciła uwagę na trzy obszary recepcji i adaptacji muzycznej tradycji zachodnioeuropejskiej przez cerkiewną kulturę muzyczną. Pierwszy dotyczy uwzględnienia ikonograficznych przedstawień instrumentów muzycznych nie stosowanych w liturgii Cerkwi prawosławnej w rękopiśmiennych zabytkach ukraińskiej monodii sakralnej. Drugi poświęcony został wpływowi kultury muzycznej tworzonej w środowisku rzymskokatolickim na rozwój ukraińskiej muzyki wielogłosowej (partesnej), Trzeci, najobszerniej zaprezentowany (7 artykułów) i dla mnie jako historyka najważniejszy, obejmuje repertuar pieśni nabożnych,

głównie XVIII-wiecznych powstałych pod wpływem przykładu Kościoła rzymskokatolickiego. W tym obszarze dostrzegam największe walory badań podjętych przez Doktorantkę i wyników ogłoszonych we wskazanych publikacjach. Za szczególnie cenne uważam ustalenia związane z twórcami pieśni nabożnych śpiewanych w środowiskach unickich w XVIII wieku, a mianowicie z bazylianami Kornelem Sroczyńskim i Tymoteuszem Szczurowskim. Doktorantka przekonująco dowodzi, że adaptację pieśni katechizmowej „Trójca, Bóg Ojciec, Bóg Syn, Bóg Duch Święty”, której autorstwo przypisuje się Szczurowskiemu, należy wiązać raczej z klasztorem bazylikańskim w Krzemieńcu na Wołyniu. Nie znalazła również żadnych przesłanek źródłowych pozwalających łączyć tę pieśń ze Szczurowskim. Przy okazji zidentyfikowała i poddała analizie zachowane egzemplarze wydanych utworów Szczurowskiego, wprowadzając je do obiegu naukowego.

Ważnym osiągnięciem Doktorantki jest odnalezienie starodruku lwowskiego z 1773 r. autorstwa Kornela Sroczyńskiego zatytułowanego „Chwała Boga cudownego w świętym Onufrym”. Odkrycie to pozwala poznać autorskie pieśni bazylianina znane dotychczas jedynie z incipitów. Starodruk stanowi cenny przyczynek do określenia roli kulturotwórczej bazylianów oraz ich pośrednictwa między kulturą zachodnioeuropejską i tradycją cerkiewną Wschodu. Jak wynika z ustaleń Doktorantki w społeczeństwie unickim utrwaliły się głównie pieśni autorstwa Sroczyńskiego napisane w języku ukraińskim, które przedrukowano w później wydawanych zbiorach, natomiast pieśni polskojęzyczne zapewne nie weszły do szerszego obiegu. Nie udało się ich bowiem odnaleźć w drukowanych śpiewnikach proveniencji unickiej.

Badania nad repertuarem pieśni nabożnych śpiewanych podczas misji bazylikańskich potwierdziły wzorowanie się w tej działalności na doświadczeniach jezuickich i wzajemne przenikanie się zwyczajów muzycznych w trakcie misji łączących ludność obu obrządków katolickich.

Główny korpus pracy zamyka zakończenie, w którym Autorka podsumowuje poczynione ustalenia, przywołując wnioski wynikające z poszczególnych artykułów. Doktorantka nakreśla również plany badawcze, które chciałaby kontynuować w przyszłości.

Wybrana przez Doktorantkę forma rozprawy w postaci spójnego cyklu artykułów niesie ze sobą niebezpieczeństwo powtórzeń, których nieraz trudno uniknąć w przywoływaniu tych samych źródeł. W publikacjach Oksany Shkurgan dostrzegam troskę Autorki o unikanie powielania opublikowanych już fragmentów tekstu i dbałość o wprowadzanie nowych treści stanowiących realizację tematu określonego w tytule.

Swoje badania Doktorantka skoncentrowała na środowisku unickim dość specyficznym, bo związanym przede wszystkim z bazylianami – przedstawicielami wspólnoty zakonnej stanowiącej swoistą awangardę wśród duchowieństwa unickiego. Warto byłoby się zastanowić nad recepcją pieśni w parafiach prowadzonych przez duchownych diecezjalnych, nie zawsze przygotowanych do interakcji z kulturą łacińską.

Niewątpliwie wielką zaletą prezentowanej rozprawy, na którą jako historyk zwracam szczególną uwagę, jest solidna baza źródłowa stanowiąca podstawę poszczególnych artykułów. Podziw budzi ustalenie proveniencji zachowanych egzemplarzy wielu druków zawierających pieśni religijne. Wystarczy przywołać liczbę 26 polskich archiwów, bibliotek i muzeów (Kraków, Lublin, Poznań, Przemyśl, Sandomierz, Staniątki, Stary Sącz, Warszawa, Wrocław, Zakroczym), trzy biblioteki litewskie (Wilno) i sześć ukraińskich (Kijów, Lwów), objętych przez Autorkę kwerendą badawczą, aby uzmysłwić sobie rozmach jej działania. Również literatura przedmiotu zgromadzona w rozprawie, obejmująca głównie muzykografię oraz historiografię polską i ukraińską, ale również rosyjską, wydaje się być kompletna. Może warto byłoby sięgnąć jeszcze do prac literaturoznawczych i językoznawczych autorstwa Joanny Getki (*U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa 2017, zwłaszcza rozdział *Pieśni w drukach bazylikańskich* s. 76–92). Cennym elementem publikacji Oksany Shkurgan są teksty pieśni zamieszczane w aneksach. Szczególnie doceniam odkrycie dla nauki druku o. Kornela Sroczyńskiego uważanego, również przez piszącą te słowa, za zaginiony.

Bibliografia stanowi ważną część rozprawy i tutaj zauważam brak konsekwencji Doktorantki. Terminem bibliografia Autorka objęła opracowania drukowane czcionką łacińską i cyrylicą oraz źródła drukowane, bo tak należałoby zakwalifikować śpiewniki kościelne Mioduszewskiego, Siedleckiego, zbiory pieśni nabożnych, utwory Majchrowicza czy Szczurowskiego, stanowiące przecież dla Autorki źródło. Poza tą grupą pozostały źródła rękopiśmienne i drukowane przechowywane w archiwach i bibliotekach oraz starodruki. Z punktu widzenia historyka bardziej logiczne i poprawne byłoby objęcie terminem bibliografia również rękopisów i starodruków, ujętych przez Autorkę jako źródła, skoro w tejsze bibliografii znalazły się wspomniane wyżej źródła drukowane.

Myszę też, że dla czytelności rozprawy korzystniejszym rozwiązaniem byłoby połączenie w zapisie źródeł rękopiśmiennych sygnatury z pełną nazwą archiwum, biblioteki czy kolekcji, zamiast oddzielnego zapisu nazw archiwów i bibliotek oraz znajdujących się w nich materiałów.

Obok tych uwag krytycznych należy docenić i podkreślić bardzo skrupulatne i pieczołowite zestawienie w bibliografii tytułów przywołanych w przypisach.

W pracy wystąpiły nieliczne usterki i potknięcia językowe (np. s. 248 – adaptowali, nie adoptowali, s. 15 – przebywał, nie przybywał, w katedrze, nie na katedrze), które nie wpływają znacząco na wysoką ocenę strony językowej rozprawy.

Rozprawa doktorska Pani magister Oksany Shkurgan przedstawiona w formie spójnego tematycznie zbioru artykułów w czasopismach naukowych i rozdziałów wydanych w książkach oparta została na solidnej bazie źródłowej i literaturze przedmiotu. Autorka umiejętnie przeprowadziła analizę problemów stanowiących tematykę poszczególnych tekstów. Rzetelnie zestawiała nieraz drobiazgowo informacje źródłowe przez co Jej publikacje są bogate w treści i wnoszą nowe, oryginalne ustalenia, przywoływane przez historyków i historyków muzyki. Zgłoszone z obowiązku recenzenta uwagi krytyczne nie umniejszają mojej wysokiej oceny wartości pracy.

Stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim zgodnie z art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65 poz. 595) z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 2016 r., poz. 882 i poz. 1311 oraz Dz. U. z 2017 r., poz. 859) i wnoszę o dopuszczenie mgr Oksany Shkurgan do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Rzeszów, 15. 03. 2019 r.

Beata Loreng